

4. *Нахлік Є. К., Нахлік О. М.* Творчість Шевченка в поетичному освоєнні та публіцистично-літературознавчому осмисленні Євгена Маланюка // Ключ. – Вип. XX. – 2010. – 23 березня. 5. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2001. 6. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2003.

**О. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРІ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджуються суспільно-політичні ідеї Кирило-Мефодіївського братства у художньому просторі поезій Тараса Шевченка. Наголошується на взаємному впливові політичного світогляду братчиків і творчості Т. Шевченка. Аналізуються ключові образи у творчості поета, які репрезентують суспільно-політичні переконання автора.

Ключові слова: суспільно-політичні ідеї, Кирило-Мефодіївське братство, художній простір, Тарас Шевченко.

В статье исследуются общественно-политические идеи Кирило-Мефодиевского братства в художественном пространстве поэзии Тараса Шевченко. Акцентируется на взаимном влиянии политического мировоззрения братчиков и творчества Т. Шевченко. Анализируются ключевые образы в творчестве поэта, которые представляют общественно-политические убеждения автора.

Ключевые слова: общественно-политические идеи, Кирило-Мефодиевское братство, художественное пространство, Тарас Шевченко.

In this article the social and political ideas in the artistic space of Taras Shevchenko is investigated. It is underlined the mutual influence of political outlook of members and poems of Taras Shevchenko. The general images that represent of political and social positions of the author are analyzed.

Key words: social and political ideas, Organization of Kyrylo and Mefodij, artistic space, Taras Shevchenko.

Знаменними були роковини до 150-ліття народження Шевченка, що українська діаспора відзначила дуже гідно. Тоді відбувся світовий конгрес української вільної науки, низка наукових конференцій і академій, побачило світ ряд наукових і науково-популярних праць, вийшло друге повне видання творів Шевченка, перший том англomовної Енциклопедії українознавства, відкрито пам'ятники митцю у Вінніпезі та Вашингтоні. Світ знову і знову визнає християнський гуманізм поета, викладений у його "Кобзарі", що являє собою систему Шевченкового світогляду. А "Кобзар" Шевченка вийшов 1840 року, коли і

"Герой нашого времени" М. Лермонтова. Шевченків Перебендя на багато століть став героєм свого народу і багатьох часів, речником його ідей і прагнень у різні епохи національного буття. Передусім Шевченків герой сповнений величного прагнення подвигу, тому став улюбленим для київської університетської молоді, зумівши представити своїм словом духовне життя народу та його моральні шляхи. В образі цього героя глибокі особисті переживання Шевченка поєднуються з суспільними думками, тому він однаково сильно інтимний, глибоко особистісний, а водночас суспільний і громадський.

Іван Франко у своїй промові на 43 річницю від смерті поета ставив питання про те, чи можемо ми судити про Шевченка з історичної перспективи, піднявшись над злобою дня? Тоді Франко сказав, що «питання і справи, порушені ним, закладі в форми віщого слова, ще не перестали ворушити пристрастей та збуджувати ілюзій. Отим-то противники й прихильники однаково з жахом оминають такі вислови нашого Кобзаря: одні, щоб не ворушити болючого місця і не договорюватися до лютості; другі, щоб не знайти в них чогось такого, де б довелось справді признати рацію противникові з ущербом для честі, а може, лише для непомильності нашого дорогого поета. <...> Та я думаю, що для нас, виплеканих і вихованих Шевченковою піснею, у яких Шевченкове слово нерозривно зіплялося з усім найкращим і найвищим, що дає нам новочасна наука і новочасна культура, – що для нас давно настала супроти Шевченка ота історична перспектива. Ми можемо спокійно слідити за кожним розмахом його орлиного крила, можемо розбирати критично його погляди і не потребуємо жахатися ущербу для його честі й для нашої національної гордості, коли нам доведеться признати якийсь його погляд хибним або думку якусь неясною. Ми знаємо, що наш поет був чоловік, значить – міг і мусив помилятися. Його "Кобзар" для нас не Коран і не Євангеліє, і навіть не підручник історії, чи політики, чи філософії, і вказання одної-другої помилки нічогосінько не вхибить його вартості у тім героїчнім, чистім, щиро людськім почутті, яке ніколи не помиляється і, лежачи в основі всіх поступових і ліберальних програм, лишається безсмертним, хоч і як би змінилися побудовані на нім логічні програмові конструкції» [7, 173]. Фактично весь спектр суспільно-політичного світогляду Т. Шевченка був сформований під впливом основних ідей Кирило-Мефодіївського братства, до діяльності якого поет мав безпосередню причетність.

Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія являло собою ідеологічну єдність, репрезентовану у програмних документах, як "Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія", відозви "Брати українці" та "Братья великороссияне и поляки", "Книги буття україн-

ського народу". Кирило-Мефодіївське братство стало своєрідною відповіддю України на ті культурні феномени, які визначали світогляд тогочасної Західної Європи. Їхня ідеологія поєднала у собі, як наголошує Д. Чижевський, "моменти романтичної традиції, що на Заході в ці часи вже завмирала, а у слов'ян ще довго пізніше залишалася жива і актуальна; радикалізм 40-х років, для якого на Заході були певні соціальні передумови (зародки робітничого руху), яких цілком ще бракувало у слов'ян, де соціальну мотивовку радикалізму замінила національно-політична; нарешті, релігійний елемент, при тому в специфічних формах східного християнства, грецької ортодоксії, що надав іншим моментам ідеології есхатологічної закраски, спричинився до віри в можливість і неминучу потребу перебудови всього життя людського і суспільства на основі християнської віри" [9, 140].

У прокламації "До братів українців" говориться: "Ми приймаємо, що всі слов'яни повинні між собою поєднатись, але так, щоб кожен народ склав свою окрему республіку й управляв своїми справами незалежно від інших; щоб кожен народ мав свою мову, свою літературу й свій власний устрій. Такі народи по нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, серби й болгары". Світогляд братчиків формувався у руслі ідей політичного романтизму. Як наголошує І. Дзюба, «саме романтики "закріпили" в європейській свідомості неперехідну естетичну, а також "націотвірну" цінність народнопоетичної сфери, використали її для своїх історіософських конструкцій, дали всебічне філософсько-естетичне осмислення народної творчості та широке пов'язання її з проблематикою романтичної літератури, з естетичною програмою романтизму» [3, 133–134].

Визначальною політичною ідеєю товариства було, як зазначено у Статуті, "духовне і політичне поєднання слов'ян" як "їх призначення, до якого вони повинні прагнути" [5, 150]. Об'єднання слов'ян в одну державу мислилося на основі поваги народів один до одного, а головною умовою єднання визначалася державно-політична самостійність кожного народу. Необхідним вважалося встановлення у всіх народів республіканської форми правління та політико-правової рівності громадян. Основою для суспільного і державного ладу вбачалися принципи християнської моралі. Загалом документи братства свідчать про національно-державницький принцип формування слов'янської єдності. Проголошувалися ліквідація соціальної нерівності, зокрема кріпацтва, просвітництво як головний засіб досягнення мети, моральність дій та дотримання християнського віровчення: «Як все товариство в цілому, так і кожен його член повинні свої дії узгоджувати з євангельськими правилами любові, покірливості і терпіння; правило ж "Мета освячує засіб" товариство визнає безбожним» [5, 152].

Загалом ідея слов'янського союзу мала міждержавний характер, але кожен народ повинен мати статус державно самостійного. Яскравим був революційний і визвольний характер ідей у національному і соціальному відношеннях. Особлива роль визначалася для Києва. Братчики культивували киевоцентричні погляди, що було своєрідним розвитком ідеї Києва як "Другого Єрусалиму", утверджені князями Київської Русі та гетьманами Козацької держави. С. Єфремов наголошує: "Самою природою Київ ніби призначений був сказати своє слово в національній справі, і спізнившись проти Полтави й Харкова, зате він вимовив його дужче й виразніше, поставив на новий шлях увесь український рух, надавши йому тих рис демократичного федералізму, які письменство наше пригорнуло й донесло аж до останніх років" [4, 361]. Фактично ідеї національного месіанізму були проголошені для кожного народу, але всі мали національні особливості та прояви. Також програмні документи Кирило-Мефодіївського братства позначені впливами західноєвропейської революційної ідеології 30–40-х рр. XIX ст.

Безперечно, політичний світогляд товариства став визначальною основою для формування суспільних позицій Т. Шевченка, який збагатив його більшою увагою до особистості, зокрема української людини як представника нації. Загалом національно-визвольна ідея у Шевченка безпосередньо пов'язана зі свободою особистою, вона реалізується у трьох вимірах: свобода особистісна, свобода національна і свобода суспільна. Тарас Шевченко осмислює ці три аспекти, стоячи на тому, що повна свобода можлива лише за умови реалізації цих трьох вимірів. Хоча ще до знайомства з товариством Шевченко сформував власний національно-політичний ідеал політичної незалежності України. Самостійницька думка є визначальною для його творчості, починаючи від ранніх романтичних творів і завершуючи передсмертною філософічною лірикою. Шевченка дослідники відносять до так званого радикального крила братства, оскільки існували певні його розходження з поміркованими поглядами братчиків. Один із лідерів Центральної ради С. Петлюра наголошував, що, аналізуючи певною мірою невизначені національно-політичні ідеали програми Кирило-Мефодіївського братства і "Книг буття українського народу" «та порівнюючи їх зі світоглядом Шевченка, виявленим у "Кобзарі", не можна не бачити величезної, різкої різниці: поет значно випереджує прагнення Кирило-Мефодіївського братства, залишаючи позаду ідейних виразників сучасного йому українського суспільства і стоїть самотньо, значно перевищуючи країні, найновіші досягнення національно-громадської думки. Навпаки, більш рішуче формулю-

вання деяких питань у програмі "братчиків" залежить <...> від Шевченкового впливу. Він у поетичних творах і художніх образах втілює ідеї Кирило-Мефодіївського братства, служить тим самим цілям, ставить ті самі завдання, але одночасно по відношенню до "Братства" виявляється "еретиком", бо охоплює його ідеї ширше, проводить їх послідовніше» [6, 79–80]. Але революція Шевченка, як і його держава, мала перш за все духовний характер. Він був митцем, тому вірив у силу Слова, його здатність виховувати народ і будувати державу.

Ідеї кирило-мефодіївців відрізнялися від тих, що були проголошені російськими слов'янофілами. Передусім їм були притаманні такі риси, як демократизм, соціальна рівність, політична свобода, засудження самодержавства, експлуатації, кріпацтва як ганебного явища, критика російських царів як поневолювачів України, підтримка декабристів, федералізм, уславлення козацьких звичаїв і традицій, національна і політична суверенність України, рівність усіх слов'янських народів.

Фактично "Книги биття" засвідчили компроміс між членами Кирило-Мефодіївського братства, а також між різними групами української інтелігенції, що відрізнялися радикальними чи ліберальними поглядами на шляхи перетворень в Україні. Так, серед братчиків на радикальних позиціях стояли Микола Гулак, Микола Савич, Дмитро Пильчиков, Георгій Андрузький, Олександр Навроцький, Іван Посада, які у своїй поглядях були близькими із Шевченком. Поміркovanі погляди мали Василь Білозерський, Опанас Маркович, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров. М. Грушевський наголошує "глибоку різницю між Шевченком і молодшими кирило-мефодіївцями", які "мріяли реформувати суспільство й гоїти соціальні рани проповіддю евангельської моралі, поширенням освіти і культури, піднесенням культурного рівня панської інтелігенції й кріпацької маси, розробленням української мови, популярною літературою і под.". На думку Грушевського, Шевченко "хоч положив свою жертву сим планам", все-таки «далекий був від сих оптимістично-ідеалістичних настроїв, глибоко переконаний, що тільки революційні "ножі обоюдні" потрапляють "розпанахати погане гниле серце" (вкрите боляками), вицідити сукровату, наляти живої козацької крові, "чистої, святої"» [2, 113].

Водночас ідеї Шевченка були настільки сильними, що збудили свідомість тогочасної інтелігенції, змусили її замислитися над національними питаннями і проблемами. Шевченко назавжди став для України частиною її національного буття. Особиста доля поета і доля його народу нерозривно пов'язані між собою. У суті Шевченка – суть його Вітчизни. Як наголошує В. Горський, "світ України для Шев-

ченка утворюють два головні компоненти – це світ українського села і світ козаччини. Співвідношення між ними не однакове. За частотою поетичних звернень світ села явно перевищує другу головну цінність – світ козацтва. Це зумовлене й не однаковим значенням, яке надається цим двом найважливішим складникам світу України. Якщо світ козацтва уособлює українське минуле, то світ села – поза-часовий, як світ органічно пов'язаної з ним природи з її вічним рослинним циклічним життям. Світ села – це передусім світ сакрального ідеалу, що відтворює модель України як ідеальної цілісності" [1, 165]. Гетьманщина в інтерпретації Шевченка постає в якості форми ідеального існування. Її світ він проектує на проблеми сучасного і на майбутнє. Тут митець виходить із ідеї, що світ буде звільнений від зла – це неминуче. І участь у цій боротьбі своїм Словом він вважає особистою справою, покликанням і місією на життєвому шляху.

Шевченко стояв на позиціях свідомого демократизму та політичного радикалізму. Він послідовно проголошував пріоритет загальнолюдських цінностей, всеслов'янську соборність, замирення вселюдське на засадах рівності, справедливості, правди:

*Чи є що краще, лучче в світі,
Як укупі жити,
З братом добрим добро певне
Пожить, не ділити?
("Псалми Давидові")*

Роботящим рукам, тобто народові, він бажав любові, злагоди, сердечного раю:

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.
("Молитва")*

Шевченкові близькі ідеї панславізму і соціального реформаторства. Об'єднання слов'ян митець вважає історичною необхідністю та неминучістю, підтримуючи основну думку "Книг буття українського народу" – історія є накреслений Богом людству шлях до спасіння.

Одним із визначальних суспільно-політичних образів Шевченка є "Цар всевітній, цар волі" – Ісус Христос, що є втіленням ідеї правди, волі, духу України. Це підтверджує характерне для Шевченка "помолітеся на волі", оскільки "щастя національного визволення має

увінчатися вільною молитвою" [3, 303]. Шевченків «проект України передбачає різні, немовби прямо протилежні варіанти здійснення: з одного боку, – "настане суд", а з другого, – "заплакана мати" "благословить дітей своїх"» [3, 308]. Але вони пов'язані між собою та взаємозалежні. Люди повинні схаменутися через просвітництво або бунт. Шевченко тривалий час розмислював, який шлях є більш ефективним, а з часом він прийшов до усвідомлення неефективності обох цих шляхів. Його сподівання на національне порозуміння між "освіченим панством" і "незрячими, гречкосіями" не виправдалося.

У "Псалмах Давидових" Шевченко говорить із Богом про державну і національну долю свого народу. Біблійна основа дає йому відчуття соціальної та моральної правоти. Переспіви біблійних псалмів він використовує для утвердження тих ідей, які вважав життєво важливими для української нації. У "Заповіті" прозвучали поетичні метафори апокаліптичного характеру, а форми і шляхи боротьби визначаються конкретною ситуацією. Загалом соціальна етика і соціальний пафос Шевченка відповідають пафосу біблійних пророків, "апокаліптичне, євангельське супроводжує пророче" [3, 316].

Тарас Шевченко стверджує тезу, що "у своїй хаті своя правда, і сила, і воля". Його мрія про справедливі закони відображена в урочистій сцені виборів гетьмана у поезії "У неділеньку святую". Він захоплюється одноставністю сільської громади, православного братства, козацького товариства. Політичний ідеал незалежної України Шевченка асоціюється з демократично обраною владою і законами, однаковими для всіх правами, із громадською злагодою, єдністю у рішеннях та ідеях. Для київських романтиків, на відміну від харківських із їхнім захопленням історією і старовиною, майбутнє, історична перспектива нації складає головний інтерес. Особливо це притаманне Шевченку. Він підносить християнство як світогляд, той високий моральний дух, який воно дало людству. У концепції держави Шевченка визначальними є поняття "Слово", "Правда", "Слава", що синтезують у собі традицію, сучасність і майбуття. Слава і Правда тісно між собою пов'язані. Їхній ідеал митець бачить у майбутті, бо у його часи "скрізь неправда, де не гляну". А от у майбутньому

*Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки...*

Шевченко в ім'я цього майбуття не цурається досить категоричних закликів:

*...Вставайте,
кайдани порвіте,
і вражою злою кров'ю
волю окропіте...*

*...Громадою обух сталить,
та добре вигострить сокиру,
та й заходиться вже будить...*

Шевченко послідовно висловлює свою переконану віру у світову благодать: "Діла добрих обновляться, / Діла злих загинуть". Головне для нього – свобода. З індивідуальної свободи народжується свобода політична і державна. Митець чітко усвідомлює власне покликання, яке висловлює у поезіях "Заповіт", "Думи мої, думи мої", "Мені однаково...". Він готовий на максимальну самопожертву в ім'я свого народу та України:

*І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: "Молись,
Молися сину: за Вкраїну
Його замучили колись".*

Цю рису І. Франко назвав жертвування своєї індивідуальності для діла милосердя, пересилення власного горя і віддання всієї сили для благородної мрії, щастя людськості. Цей ідеал Шевченко залишив нам, як свій найдорожчий спадок.

Український митець і мислитель розмірковує про українсько-польські відносини. Протистояння між двома народами він вважає результатом спроб шляхти і католицького кліру поневолити Україну. У поезії "Полякам" звертається до польських патріотів:

*Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.*

Він висловлює послідовно критичне ставлення до Російської імперії, але не до її народу, якому симпатизує, як і російським декабристам. Зокрема, у поемах "Сон", "Кавказ" Шевченко критикує і засуджує імперську систему Росії, царів вважає винуватцями кріпацтва. Як послідовний федераліст поет виступає проти централізму, з позицій радикалізму і республіканізму критикує монархію. Дуже час-

то цитують знамениті рядки з поезії "Юродивий", зокрема питання, яке ставить Шевченко:

*Коли
Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемо таки колись.*

Ця згадка про Вашингтона – визначальна ідея уявлення про нового державного лідера для України. Шевченко гостро критикує сучасне йому суспільство, сподівається, що розкол між українцями буде подолано у майбутньому. Згадуючи Вашингтона, мислитель не ідеалізує державний устрій США, знаючи від свого американського чорношкірого друга актора А. Олдріджа про рабство і соціальні контрасти. Але українському мислителю імponує факт створення держави за принципом "ми американський народ", де визначальною є ідея єдності. Воля особиста і державна – центральна категорія. Якщо до появи феномену Шевченка змагання за українську державність було фактично приборкано, національний світогляд різними способами замінювався імперською ідеологією, то його творчість з новою силою актуалізувала ці ідеї. Шевченко поставив на порядок денний суспільно-політичного життя національно-державницькі традиції, визначив боротьбу за власну духовну державу як головну. Ці ідеї лягли в основу його світогляду. Тарас Шевченко не був категоричним прихильником бунтів і повстань, вважаючи це крайнім шляхом. Він стояв на тому, що перш за все слід використати потенціал просвітництва і мирних компромісів.

Загалом суспільно-політичний світогляд Тараса Шевченка формувалася під впливом багатьох чинників, одним із яких було Кирило-Методіївське братство. З його платформи митець узяв те, що найбільшою мірою імponувало його поглядам. Водночас він завжди залишався незалежним у вираженні своїх переконань, виступаючи послідовним прихильником вільної Української Держави.

1. *Горський В. С.* Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – 285 с.
2. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – 192 с.
3. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. – К.: Альтернативи, 2005. – 704 с.
4. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – 608 с.
5. *Кирило-Методіївське товариство: У 3 т.* – К.: Наукова думка, 1990. – Т. I.
6. *Петлюра С.* Статті. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
7. *Франко І.* Тарас Шевченко // Франко І. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1950. – С. 431–437.
8. *Франко І.* Твори: У 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 301–331.
9. *Чижевський Д.* Історія української літератури. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.